

UO'K 638.11+638.14+638.16+638.17+638.19.

**QORAQALPOG'ISTONDA ASALARACHILIKNING XALQ
XO'JALIGIDAGI AHAMIYATI VA UNING QISHLOQ
XO'JALIGI EKINLARI HOSILDORLIGIGA TA'SIRI**

Mualliflar:

Tursinbekova Gúlmira Janabaevna,

06.01.10 - «Yer tuzish, kadastr va yer monitoringi» ixtisosligi

bo'yicha 2 - bosqish tayanch doktoranti

Reimov Nietbay Baynazarovich,

ilmiy rahbar, qishloq xójaligi fanlari doktori, professor.

Qoraqalpog'iston qishloq xo'jaligi va agrotexnologiyalar
institutining «Suv xo'jaligi va yerdan foydalanish» kafedrası
professori. Don va sholi ilmiy tadqiqot institute direktorining ilm,
fan va innovatsiyalar bo'yicha maslahatchisi.

***Ízoh** – Ilmiy maqolada Orol bo'yida joylashgan Qoraqalpog'istonda asalarachilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati va uni kadastrli joylashtirishning qishloq xo'jaligi ekinlari hosildorligiga ta'siri haqida so'z yuritiladi.*

***Аннотация.** В научной статье рассматривается значение пчеловодства в народном хозяйстве Каракалпакстана, расположенного на побережье Аральского моря, и влияние его кадастрового размещения на урожайность сельскохозяйственных культур.*

***Annotation.** The scientific article discusses the importance of beekeeping in the national economy of Karakalpakstan, located along the Aral Sea, and the impact of its cadastral placement on the yield of agricultural crops.*

Kalit so'zlar – Orol bo'yi, Qoraqalpog'iston, asalarichilik, kadastr, xalq xo'jaligi, asal, inson, qishloq xo'jaligi, ekinlar hosildorligi.

Ключевые слова – Приаралье, Каракалпакстан, пчеловодства, кадастр, народное хозяйство, мед, человек, сельское хозяйство, урожайность сельскохозяйственных культур.

Keywords: Aral Sea region, Karakalpakstan, beekeeping, cadastre, national economy, honey, human, agriculture, crop yields.

Kirish. Asalarichilik inson xo'jalik faoliyatining eng qadimiy turi bo'lib, u hozirgi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmadi. Asalarichilik nafaqat oziq ovqatlik va dorilik mahsulotlar - asal yetishtirish, balki asalarichilikning boshqa mahsulotlari: mum, propolis, gul changi, ona suti va asalari zaharini olish va qishloq xo'jaligida ekinlarni changlatuvchilar bolib, mahsulot hajmi va sifatini oshirish imkonini beradi [5].

Asalarichilik qishloq xo'jaligi uchun muhim ahamiyatga ega, chunki asalarilar ko'plab ekinlar (meva, sabzavot, rezavorlar) hosildorligini bir necha barobar oshiradi, meva va urug'larning sifatini yaxshilaydi, shuningdek, biologik xilma-xillikni saqlaydigan asosiy changlatuvchilardir. Asalarilarsiz oziq-ovqatning katta qismini olish mumkin emas, asalarilarning ishlashi esa

o'zaro changlanishni ta'minlaydi - bu tuxumdonlarning shakllanishi uchun asosiy omil bo'lib, asal ishlab chiqarishdan olinadigan iqtisodiy foydadan kamida 15-20 baravar ko'pdir [1 va 5].

Adabiyotlar tahlili. Asalarilar dunyodagi eng muhim changlatuvchilardan biri bo'lib, ularning changlanish jarayonidagi rolini baholab bo'lmaydi. Asalarilar gullarga nektar va gul changlarini yig'ish uchun tashrif buyurganlarida, beixtiyor gul changlarini yig'ib, gullar orasidan olib o'tadilar. Asalarilar guldan gulga o'tib, changni tumshuqchaga o'tkazib, urug'lanishni ta'minlaydi. Asalari gulni ushlab, silkitmoq orqali gulchang tushishiga sabab bo'ladi. Asal beruvchi asalarilar, o'z navbatida, gul tanlashda eng kam talabchan bo'lganligi va har bir uyada ko'p bo'lganligi sababli muhim ahamiyatga ega, garchi ko'proq tanlaydigan yovvoyi asalarilar o'zlari boqadigan o'simliklarni oziqlantirishda samaraliroq bo'lsa ham barcha qishloq xo'jaligi ekinlarining chanlanishida muhim ahamiyatga ega. Bunda gulli o'simlik turlarining aksariyat ko'pchiligi changning changchilardan urug'chilarga o'tishi tufayligina urug' hosil qila oladi. Changlatuvchilarning bunday ishisiz ekotizimda faoliyat ko'rsatayotgan ko'plab o'zaro bog'liq turlar va jarayonlar barbod bo'lishi mumkin. Asalari faolitisiz inson umri va yaxshi yashashi uchun tahdid stolimiz sezilarli bo'shab qoladi. Asalarilarsiz barcha mevali daraxtlar, rezavor va sabzavot ekinlari turlarining 75 foizi bo'lmaydi, ba'zi yong'oq turlari va qahva navi butunlay yo'q bo'lib ketadi. Hosilning kamayishi ko'rinishidagi o'zgarishlarni biz asalarilar yo'q bo'lib ketganidan keyingi yildayoq sezamiz [3 va 5].

Danishmand bobomiz Albert Eynshteyn bir vaqtlar shunday deb yozgan edi: "Agar yer yuzidan asalarilar yo'q bo'lib ketsa, insoniyat umriga katta xavf tug'iladi. Shuning uchun, asalarachilikni yuksak usulda asrab, uning atrof muhit va insonlar faoliyati bilan uyg'unligini ta'minlashimiz zarur bo'ladi», degan edilar [2].

Tajribaning natijalari. Tadqiqotda dala usuli va matematik statistikaviy usullar qo'llanilib, asosan Chimboy tumanidagi Kamisariq xo'jaligidagi «Jaksiliq» fermer xo'jaligida o'tkazilib, o'tgan yillar mobaynida olingan mahsulot va boshqa natijalar Qoraqalpog'iston Respublikasi bo'yicha aniqlandi. Bizning tadqiqotimizda asal ari oilalari oldingi eski usulda tomorqalarga, tug'ri kelgan bo'sh joylarga joylashtirilmasdan asalarilar uchun maqbul, mikroiklim bor, ularning nektar yig'ishi uchun qulay sharoit mavjud gulzarlar, daraxtzorlar yoniga, tez va uzoq vaqt gullaydigan hamda sifatli asal beradigan o'simliklar yoniga joylashtirilishi lozim ekanligi adabiy sharxlar mobaynida aniqlandi. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi sharoitida paxtazorlar yoniga joylashtirishning da yaxshi natijalari urganildi [5].

Respublikamizda har xil yunalishdagi fermer xojaliklarida asalarachilikni yan tashkillashtirish va rivojlantirish qishloq aholisi orasida tashkillashtiruvchi ishbilorman va ruhiy etuk shaxslarni shakillantiruvchi maydonidan zarur xisoblanadi. Asalarchilik xojaligida innovatsiya jarayoni fan-texnika, tashkillashtirilgan boshqarish va boshqa masalalarni yechishda muhim ahamiyatga ega boladi, shuning uchun fermer xojaliklarining asalarchilikni takomillashtirishda fan-texnika imkoniyatlaridan samarali foydalanish imkoniyati kundan-kunga kengayib, raqobatbardosh mahsulot ishlab chiqarish hajmini oshiradi. Asalarchilikda innovatsiyalarning raqobatbardoshlikka erishishdagi katta imkoniyatlarga ega, shuning uchun innovatsion imkoniyatlarni kuchaytiruvchi normativ-huquqiy tuzumlari yaratilgan. Asalarchilik fermer xojaliklarida mahsulot yetishtirishda innovatsiya orqali raqobatdan ustunlikka erishmoqdalar. Ular raqobatga sabr-toqatga erishishning yangi usullarini ozlashtiradi yoki eski usullardan foydalangan holda raqobatbardoshligining yangi usullarini topadi [5].

Yuqoridagilarga asoslangan holda loyhashtirilgan uchastkalar maydonlari geobotanik tomanidan urganilib chiqilishi asosida qishloq xojaligi ishlab chiqarilishida asalarchilik resusrlaridan foydalanishning iqtisodiy

samaradorligini oshirishni taminlash maqsatida asalarchilik xójaliklarining hozirgi holatini va tarkibini urgangan holda asal resurslarini takomillashtirish

uchun ósimliklar dunyosini kópaytirish, suv yetarli bólmaganda ham shór tuproq sharoitida ósishi, kópayishi mumkin kuchli ildiz sistemalari mustahkam, foydalanish bóyicha tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Qishloq xo‘jaligi va asal resurslarining bozordagi o‘rni aniqlanadi, asalarchilik resurslari mahsulotlarini intensiv ravishda yetishtirish fermer xo‘jaliklari egalik qilayotgan yer maydonlarining ahamiyati aniqlandi. Umuman olganda, asalarchilik fermer xójaligi yerlaridan foydalangan holda innovatsion loyihalarni amalga oshirish, asalarchilikda asal resurslarning bozordagi órnini belgilashda fermer xójaliklarni qóllab-quvvatlaydigan mexanizmlarni joriy etish, qishloq xójaligi yerlari va asalarchilik resurslar kadastrini tartibga solishda GAT texnologiyalarini qóllab-quvvatlash maqsadga muvofiq bóladir [5].

Asalarachilik oylalarini tug‘ri kadastrli joylashtirish tajribalarida va adabiy tahlillarda urganish mobaynida biz uning muayyan ekinlarga ta’sirini aniqladik. Bunda daraxtlarda hosildorlik asalarilar faoliyati va hosildorlik keskin oshdi.

Sabzavot va rezavor mevalar va boshqa ekinlarda - beda, paxta dalasi, yaylovzorlarda, bog‘-rezavor mevalarda urug‘ va meva yetishtirish kuchli changlatuvchilil xossaga ega ekanligi aniqlandi [3].

Asalari oilalari kadastrli bog‘, tabiiy yaylovzorlar yoniga, paxta, beda, pichanzorlar qoshiga yaqin joylashtirilgan holatda asalarilarning sog‘lam yaxshi usib rivojlanishi, kupayishi, hosil tuplashi yaxshi bo‘lib, o‘zlari kadastrli

bog', tabiiy yaylovzorlar yoniga, paxta, beda, pichanzorlarning mahsuldorligi yuqori bo'lishiga ma'lum darajada ta'siri bo'ldi. Paxta dalalarida, bog' boshqa da intensiv qishloq xo'jaligi, pestitsidlar va gerbitsidlarni qo'llash asalarilar uchun halokatli bo'lib, asalarilarning kasallanishi, zaharlanishiga, sonining kamayishiga va hosilning to'liq yig'ib olinmasligiga olib keldi.

Muhokama. Sungi yillarda asalarichilik subektlarining o'zgarishi Qoraqalpog'iston Respublikasida 201 taga, Andijon viloyatida 293 taga, Buxoro viloyatida 82 taga, Jizzax viloyatida 62 taga, Qashqadaryo viloyatida 77 taga, Navoiy viloyatida 56 taga, Namangan viloyatida 235 taga, Samarqand viloyatida 295 taga, Surxondaryo viloyatida 162 taga, Sirdaryo viloyatida 50 taga, Toshkent viloyatida 197 taga, Farg'ona viloyatida 56 taga, Xorazm viloyatida 171 taga ortgan. O'zbekiston Respublikasi bo'yicha asalari oilalarining ko'payishiga doir tahlil natijalarida oldingi yillarga nisbatan 87% ga etgan. Lekin, Qoraqalpog'istonda asalarichilik xo'jaliklarining soni ortgani bilan olinayotgan o'rtacha hosil ortmayabdi. Sababi, asalari oilalari usha eski tomorqa usulida yaki xo'jalikning tug'ri kelgan qulay o'rniga joylashtirilishi, mavsumning belgili vaqtida ayrim qishloq xo'jaligi ekinlariga agrokimyoviy preparatlarni qo'llanish vaqtidaga asalari oilalariga keltiradigan taskari ta'siri hisobga olinmaganligi, asalarilar uchun kichik iqlim mavjudligi to'liq hisobga olinmay yaki kadastrli joylashtirilmaganligi sababli dunyo miqyosida 4-5 kilogramm, O'zbekistonda 2,6-3,2 kilogramm asalari asali olinayotgan bir vaqtda Qoraqalpog'istonda har istemolchiga 120 grammdan tug'ri kelayotgani uchun asalarichilik faoliyatini kadastrli joylashtirish masalasi kun tarbibining dolzarb masala hisoblanadi. Shunday qilib, qishloq xo'jaligida asalarichilik nafaqat asal yetishtirish, balki oziq-ovqat xavfsizligi va agroekotizimlarning barqaror rivojlanishini ta'minlaydigan muhim changlatish xizmati hisoblanadi [4].

Xo'losalar;

1. O'tkazilgan tadqiqotlar natijasida asalarilar mahsuldorligini yuqorilatish uchun asalarilar yashashi uchun maqbul, mikroiklim sharoit bor, asalarilarning asal yig'ishi uchun qulay sharoit mavjud gulzarlar, daraxtzorlar yoniga, tez va uzoq vaqt gullaydigan hamda sifatli asal beradigan o'simliklar yoniga joylashtirilishi lozim.

2. Asalarilar bilan changlatish ba'zi ekinlar hosildorligini 58-86 foizga, bog', mevalar hosildorligini esa 2-5 martagacha oshirishi mumkinligi ilmiy jihatdan dalillandi.

3. Adabiy sharxlardan olingan ma'lumotlarga va o'tkazilgan ilmiy tadqiqotlarga qaraganda asalarilarning mahalliy va boshqa da oldin foydalanilib kelgan zotlariga nisbatan Karnika, Karpat va Italiya zotlari mahsuldorligi bilan ajralib turadi [5].

4. G'o'za dalalari qoshiga joylashtirilgan asalari kompleksining O'zbekiston Respublikasi sharoitida paxtazorlar yoniga joylashtirishi sifatli va mo'l hosil olishga imkon berar ekan.

5. Asalari bilan changlatish mevalarning yaxshi rivojlanishiga, mahsulot sifatini yaxshilashga yordam beradi, ularning ta'mi mazali bulishiga, hajmi yirik, urug' miqdori sifatli bulishini taminladi.

5. Changlatishdan olinadigan qo'shimcha hosil narxi, iqtisodiy samaradorlik, asalarichilik mahsulotlari narxidan ham bir nechta barobar yuqori bo'lib, uni eng rentabelli agrotexnik usullardan biriga aylantiradi.

6. Qishloq xo'jaligi korxonalari asalari bilan changlatishga bo'lgan ehtiyojni tobora ko'proq anglab yetmoqda va asalarichilar bilan shartnomalar tuzish masalalari integratsiyasi kuchaymaqda.

7. Qishloq xo'jaligida asalarichilik nafaqat asal yetishtirish, balki oziq-ovqat xavfsizligi va agroekotizimlarning barqaror rivojlanishini ta'minlaydigan muhim changlatish xizmatidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR;

1. Tursinbekova G.J., Reimov N.B. Qoraqalpog'iston sharoitida asalarchilik kadastrini yuritish.//Scientific conference on multidisciplinary. Studies submit now Russia Conference vol. 3 no. 5 (2024): scms www.econferenceseries.com. 11th May 2024. 250-254 betlar.
2. Tursinbekova G.J., Reimov N.B. Qoraqalpog'istonda asalarchilik kadastrini tashkillashtrish.// Journal of New Century Innovations, Retrieved from. article.view-13750.<https://www.Newjournal.org/index.php/new>. 52 (3), 72–74pp.
3. Tursinbekova G.J., Reimov N.B. Qoraqalpog'istonda asalarichilikni rivojlantirish
«Aral boyi sharayati ushin eksportbap suw tanqisligi hám topiraq shorlanıwına shıdamlı intensiv sortlar, texnologiyalar hám jańa resursúnemlewshi ideyalar eńgiziw» atamasındaǵı Qaraqalpaqstan awıl xojalıǵı hám agrotexnologiyalar institutında ótkerilgen xalıqaralıq ilimiy-texnikalıq konferenciya materialları toplam. 31 may 2024g.

4. Tursinbekova G.J., Reimov N.B. Proceedings of International Educators Conference 2024. Open Access | Peer Reviewed | Conference Proceedings. Monthly Vol.3, Issue 6 SJIF 2024: 6.659.313-318 rr. ISSN (E): 2835-396X. 25th June, 2024 Italia.
5. Tursinbekova Gulmiraning ilmiy hisobotlari.